

Сергій БЛІВНЕНКО
(Запоріжжя, Україна)

УДК: 94 (477) “18”

**Правове регулювання ринку алкоголю
на українських землях Російської імперії XIX ст.**

Торгівля алкоголем впродовж існування Російської імперії залишалася одним із основних шляхів поповнення державної скарбниці. Окрім того, вся сфера діяльності пов'язана із виробництвом, торгівлею та вживанням алкогольних напоїв стала невід'ємною частиною офіційного та повсякденного життя мільйонів українців, чії землі входили до складу Російської держави.

Метою даної статті є характеристика принципів правового регулювання торгівлі алкоголем на українських територіях Російської імперії середини XIX століття.

Дослідники системи торгівлі алкоголем як у загальноросійському масштабі, так і в Україні умовно поділяються на дві течії. Представники одного напрямку загалом досліджували економічні взаємовідносини на території Росії, інші приділяли увагу конкретним розвідкам у сфері вивчення історії виробництва та торгівлі алкоголем [1-15]. Обидві течії опираються з одного боку на історіографічну традицію ставлення до торгівлі алкоголем як до негативного явища економіки, а з іншого на конкретний історичний матеріал, з якого випливає, що даний вид торгівлі приносив більше прибутків та діяв більш ефективно, ніж інші сфери економіки Російської імперії середини XIX ст. А об'єктивність та точність викладення фактів напрямку залежить від ступеню залучення джерел з даного питання.

В період дії відкупної системи існували два рівня нагляду за виробництвом і обігом алкогольних напоїв. Державна адміністрація, передаючи не тільки фіскальні, а й контрольно-наглядові функції щодо ринку алкоголю відкупникам, залишала за собою формальний нагляд за останніми, котрий на ділі зводився до потурання їх зловживанням і хабарництву, які набули характеру додаткового жалування [10, с. 251]. При цьому відкупна адміністрація, створюючи великі труднощі для виробників і торгівців спиртними напоями, залишалась фактично безконтрольною. Норма прибутку винних відкупників складала 110% і перевищувала норму прибутку торговельного капіталу, що обслуговував внутрішню торгівлю в Росії, у 10–11 разів [11, с. 290].

Міське самоврядування також фактично не мало впливу на відкупників. Про скільки-небудь розвинений громадський контроль говорити не доводилось. У цих умовах самі селянські маси зробили спробу показати урядові своє ставлення до відкупної системи. Невдоволення селянства чи не вперше в російській історії отримало вираз не кривавого бунту (хоча в 1859 р. селяни в ряді місць громили кабаки – це явище отримало назву “тверезих бунтів” [12, с. 178-182]), а досить мирного за формами протесту. Почав швидко розповсюджуватись селянський рух за тверезість.

Характерним було те, що він розвивався не в етнічних російських губерніях, де відкуп “лютував” найбільше і мав найглибше історичне коріння, а у

“привілейованих”, звиклих до вільного продажу спиртних напоїв. Саме тут активізація “діяльності” відкупників не тільки наштовхнулася на обурення широких верств селянства, а й духовну підтримку останніх священництвом католицької церкви у північно-західному регіоні імперії [13, с. 113]. Виникали товариства тверезості, на відміну від розгрома кабаків, що мав місце власне у етнічних російських губерніях. Серед українських губерній рух за тверезість, створення за ініціативою самих селян товариств тверезості, проповіді священників такого розповсюдження, як в Білорусії і особливо у Литві, не набули. Це пояснювалось тим, що православна церква, на відміну від католицької, не підтримала рух селян за тверезість. В Південно-Західному краї активно бойкотували відкупи селяни в Подільській губернії, де нараховувалось десятьки тисяч осіб, котрі добровільно відмовлялись від горілки [13, с. 114].

Рух тверезості зайвий раз досить чітко вказав на нездатність відкупної адміністрації нормально виконувати свої обов’язки. Реформою 1860 – 1863 рр. було змінено не тільки засади правового регулювання виробництва і торгівлі алкогольними напоями, принципи їх оподаткування на користь держави, а й самі основи державного нагляду за цим сегментом ринку. Була утворена вертикаль органів акцизного нагляду, очолювана Департаментом неокладних зборів Міністерства фінансів. На рівні губерній (кількох губерній) виникали губернські акцизні управління. Підвідомча цим управлінням територія поділялась на округи (зону відповідальності окружних управлінь).

У найбільш загальному вигляді основні завдання органів акцизного нагляду зводились до чотирьох основних напрямів: нагляд за виробництвом спиртних (як міцних, так і слабоалкогольних) напоїв; нагляд за обігом вказаних напоїв; визначення розміру та стягнення податку на алкоголь; провадження в справах про порушення “Статуту про питний збір” [14, с. 221].

Акцизні органи мали право нагляду практично за всіма стадіями економічної діяльності на ринку алкоголю. Згідно з “Положенням про питний збір” 1861 р. [15] під контролем їх представників започатковувались і відкривались гуральні, спиртопереробні, горілчані, пивоварні, медоварні, коньячні підприємства, здійснювались виробнича діяльність і всі переміщення алкогольних напоїв від виробника до споживача. Губернські та підпорядковані їм окружні (об’єднували від одного до кількох повітів) акцизні управління мусили виконувати фіскальну, контрольно-наглядову функції щодо виробництва та продажу алкогольних напоїв й інших підакцизних товарів, вживати заходів стосовно попередження і припинення порушень законодавства в цій сфері. Саме на них покладалось завдання у взаємодії з місцевою загальною адміністрацією впровадити в життя нові засади регулювання як виробництва, так і обігу алкоголю в Російській імперії.

Слід зауважити, що законодавець створив достатні організаційні та правові умови для забезпечення виконання органами акцизного відомства покладених на них фіскальних, контрольно-наглядових, дозвільних та правоохоронних завдань. Так, губернські акцизні управління не були безпосередньо підпорядковані губернаторам. У випадку виявлення незаконних чи неправильних дій органів акцизного нагляду, начальник губернії “міг тільки поставити їм “на вид” або ж звернутися із повідомленням до міністра фінансів” [10, с. 114].

Спеціальні функції щодо нагляду за дотриманням акцизного законодавства були покладені на органи загальної поліції. Її компетенція визначалась цілою низкою різнорідних законодавчих актів. Загальна поліція була законодавчо

визначена суб'єктом нагляду за торгівлею спиртними напоями. Так, ст.440 “Статуту про питний збір” вид. 1887 р. наголошувала: “Нагляд за правильним здійсненням роздрібною торгівлі міцними напоями покладається: 1) на місцеві присутствія в справах з питної торгівлі і на міські думи, за належністю; 2) на акцизні управління; 3) на поліцію”. При цьому, попри певну розпорошеність зусиль державних та самоврядних органів, у такому розподілі функцій щодо контролю за ринком алкоголю була своя логіка. Найбільш важливі й складні “ділянки” роботи входили до сфери дії спеціалізованих державних структур – акцизних управлінь. Йдеться про виробництво, очистку, перевезення, оптовий продаж спирту і виготовлення горілчаних та інших виробів з нього. У діяльності з нагляду за цими напрямками поліція виконувала допоміжну функцію, а органи місцевого самоврядування фактично не брали участі.

Щодо роздрібною торгівлі, нагляд за якою вимагав великих сил і часу, тут підвищувалась роль і загальної поліції, і органів місцевого самоврядування, в першу чергу міського і сільського.

Загальна поліція, зокрема здійснювала безпосереднє спостереження за виконанням, як заводчиками, так і продавцями напоїв, правил, встановлених цим Статутом і загальними законами, у видах громадської безпеки, благочинія і народного здоров'я. В місцях, де не існує особливої торговельної поліції, загальна поліція наглядає також, щоб вироблення і продаж напоїв здійснювались не інакше, як за встановленими патентами. Зверх того, повсюдно на обов'язок загальної поліції покладається попередження продажу напоїв не з встановлених в цьому Статуті місць і розвезення напоїв без свідоцтв [17, с. 239]

До спеціальних обов'язків чинів повітової поліції щодо нагляду за виробництвом і продажем спиртних напоїв належали: “а) прибуття на завод, за вимогою акцизного управління...; б) відновлення прав, наданих посадовим особам акцизного управління у випадку ... опору, або вчинення перепон виконанню цими особами законних їх обов'язків...; в) виявлення і дослідження порушень Статуту про питний збір, що стосуються інтересів казни, але скоєні поза заводами, підвалами і складами...; г) провадження дізнання чи формального слідства...; д) нагляд за виробленням наливок, настоянок і горілок” [18, с.37]. Останній пункт наочно підкреслює дублювання окремих функцій органів загальної поліції та акцизного нагляду. В принципі, законом передбачалось і чимало випадків, коли наглядові функції щодо виробництва і обігу спиртних напоїв поліція і акцизні установи здійснювали сумісно, у взаємодії.

Реальною силою, котра могла б впливати на виробництво, і особливо обіг спиртних напоїв з урахуванням громадських інтересів могли б стати органи місцевого самоврядування. Не останню роль в активізації дореформених органів міського самоврядування відіграли і норми “Положення про питний збір” 4 липня 1861 р. Саме міські думи отримали можливість надавати чи не надавати дозволи на відкриття закладів роздрібною торгівлі алкогольними напоями. Міські думи могли вирішувати питання про відкриття закладів для продажу спиртних напоїв самостійно. Для державних селян в казенних і удільних населених пунктах рішення органів селянського самоврядування мало затверджуватись відповідно палатами державного майна та удільними конторами. Питання з колишніми кріпаками було винесене в окрему статтю, при цьому поміщик фактично зберіг вотчинні права щодо дозволу на продаж спиртних напоїв навіть на землях сільської громади. У 1865 р. права органів міського і сільського самоврядування були дещо розширені – вони отримали

можливість видавати дозвіл на відкриття штофних лавок і ренських погребів. В 1866 р. ці права стали постійними [19, с. 63]. Разом з тим, 31 жовтня 1867 р. міста втратили право на одновідсоткове відрахування від “питного доходу” на свою користь.

Істотні повноваження отримали і утворені в 1864 р. органи земського самоврядування. “Тимчасові правила для земських установ у справах про земські повинності, народне продовольство та громадську опіку” надавали земствам право встановлювати додаткові податки і збори на земські потреби, у тому числі на нерухоме майно гуралень, свідоцтва на право здійснення промислової діяльності (зокрема винокуріння) та патенти на здійснення торгівлі (і спиртними напоями також). Однак, спроби органів земського самоврядування отримати “власний шматок” від найбільш привабливого доходу – акцизу зі спирту, горілчаних та слабоалкогольних напоїв шляхом встановлення надбавки – одразу ж отримали сувору відсіч уряду. Вже 17 травня 1866 р. циркуляром міністра внутрішніх справ земствам було категорично заборонено оподатковувати продукти та предмети “сплачувані акцизом на користь казни” [20, с.120]. Згідно з “Положенням про губернські й повітові земські установи” (ст.108, додаток) одним з джерел надходжень до земських бюджетів визначалися патентні збори з закладів з продажу алкогольних напоїв, зокрема трактирних поза межами міських поселень, а відтак – земства отримували можливість впливати на регулювання обігу спиртного, на підвідомчій їм території. Отже, як і органи міського самоврядування, земські установи мусили задовольнятися зборами з торгівлі спиртними напоями.

Так, у 1874 р. сільські громади отримали право дозволяти чи забороняти “питну” торгівлю на своїй території [9, с. 95]. У цей час у відкритій публіцистиці відродилися сформульовані І.Г.Прижовим народницькі погляди, згідно з якими позитивним ідеалом упорядкування споживання широкими масами горілки є корчма як слов’янський народний клуб. Не надто обізнаний з українськими звичаями колективного споживання спиртного, О.Аксаков назвав цей заклад зовсім не поетично: “громадський питний дім, або мирський кабак”. Обґрунтовуючи необхідність подальшого розширення прав органів селянського самоврядування щодо контролю за “питною” торгівлею на їх території, він навів низку прикладів практичних дій в цьому напрямі в українських губерніях. Так, в 1869 р. Херсонський губернатор вказав селянським громадам на їх право утримувати громадські шинки. Два роки потому Катеринославська губерньська земська управа дала подібні рекомендації органам волосного самоврядування. У 1872 р. козаки і державні селяни Костянтиноградського і Гадяцького повітів винесли такі ж ухвали на волосних сходах і звернулись до Полтавського губерньського з селянських справ присутствія з клопотаннями про дозвіл створити і утримувати громадські шинки [21, с. 7-12].

У 1874 р. міські думи отримали право визначати кількість місць продажу в місті, а також забороняти торгівлю спиртними напоями в тих чи інших місцевостях [19, с. 84]. Це було ознакою усвідомлення законодавцем нової якості пореформених всестанових органів міського самоврядування. Принаймні, в губерньських центрах та градоначальствах відійшли в минуле перевищення купецькими за соціальним складом думами своїх повноважень щодо контролю за торгівлею спиртними напоями. Якщо у великих містах, де достатньо було ліберально настроєної інтелігенції, та й буржуазія відзначалась певним, хоча б діловим кругозором, то в менших, особливо повітових та заштатних міських думах

часто обертали це право на власну користь, утворюючи подобу власної монополії [22, с. 404].

Певні зміни компетенції органів місцевого самоврядування щодо контролю за обігом алкогольних напоїв на підвідомчій їм території були пов'язані з реформою 1885 р. При цьому вносились корективи і до “Положення про трактирні заклади” (додаток до ст.31 “Статуту про міське і сільське господарство”). Збори з чайних та інших закладів без продажу міцних напоїв, а також пивних з продажем гарячої їжі на користь міста не повинні були перевищувати суми, сплачуваної ними до державної скарбниці (ст.VIII закону 14 травня 1885 р.). Дана норма була спрямована на те, аби органи міського самоврядування не створювали надмірний фіскальний тиск на заклади без продажу міцних напоїв. У той же час відбувалося законодавче обмеження компетенції органів міського самоврядування – адже згідно з Миським положенням 16 травня 1870 р. муніципальні бюджети не потребували адміністративного затвердження [23].

Правилами 14 травня 1885 р. миським думах надавались істотні повноваження: від їх рішення залежав дозвіл на відкриття закладів з роздрібною торгівлі спиртними напоями. У повітах ці функції покладались на спеціально створювані повітові з питних справ присутствія. До їх складу входили: предводитель дворянства (голова присутствія), повітовий справник, представник окружного акцизного управління (як правило, окружний наглядач, за винятком випадків, коли до акцизного округу входило більш, ніж один повіт), неодмінний член селянського присутствія, голова (або член) повітової земської управи, а також мировий суддя. Державна Рада наголошувала, що у випадку незгоди предводителя, справника або акцизного урядовця (на ньому фактично лежали обов'язки неодмінного члена цього присутствія) з рішенням присутствія в цілому, справа переносилась на розгляд губернського присутствія [24, с. 427]. Міністр внутрішніх справ відомий реакціонер Д. А. Толстой наполягав на виключенні зі складу присутствій представників органів місцевого самоврядування, однак міністр фінансів й ініціатор цієї реформи М. Х. Бунге зумів відстояти свої позиції. У той же час, компетенція присутствій порівняно з пропонованою в проєкті була відчутно звужена. М. Х. Бунге передбачав перенести саме на них (окремих функцій миських дум він не передбачав) основну вагу діяльності щодо нагляду за відкриттям закладів торгівлі спиртними напоями та її здійсненням. Відтак, “...департаменти знайшли більш зручним, не покладаючи на місцеву владу втручання в організацію питної торгівлі, доручити їй тільки регулювати природній хід, наскільки це вимагається інтересами народної моральності”.

Губернське присутствіє передбачалось як винятково апеляційна установа щодо рішень повітових присутствій. Його очолював губернатор, до складу входили також: віце-губернатор, прокурор судової палати, управляючі акцизними зборами і казенної палати, губернський предводитель дворянства, голова губернської земської управи і миський голова губернського центру.

Усі члени як губернських, так і повітових присутствій з питних справ виконували свої обов'язки на громадських засадах, не отримуючи за це ніякої винагороди.

Земства усувались від справи відкриття закладів з продажу спиртних напоїв (вони обирали лише представників до присутствій з питних справ), а миські думи опинялись під жорстким контролем з боку губернських присутствій, а фактично губернатора. Олександр III послідовно проводив у життя свою

антиземську й антимуніципальну політику. При цьому законодавець спирався на рекомендації наради, що проходила у 1881 р. при Департаменті неокладних зборів Міністерства фінансів. Регулювання торгівлі спиртними напоями було тенденційно використане урядовими колами для чергового обґрунтування “незрілості” органів місцевого самоврядування, їх нездатності самостійно, без адміністративної опіки розв’язувати складні місцеві господарські та культурні проблеми. Компетенція міських дум щодо контролю за місцевим алкогольним ринком також суттєво звузилась. Вони не могли визначати кількості закладів з торгівлі спиртними напоями на території міської громади, втратили право і обговорювати моральні якості претендента на відкриття такої торгівлі в місті. Тільки на посади прикажчиків міське управління могло не допускати осіб, на його погляд, неблагонадійних.

Органи селянського самоврядування за законом 14 травня 1885 р. отримували право клопотатись про недозвіл, в межі їхньої “садибної осілості”, “питної торгівлі”, а також на землях сусідніх володарів (на відстані 100 сажнів від вказаної межі сільської громади). Ці клопотання виносились на розгляд повітових присутствій. Останні могли відмовляти задовольнити такі клопотання, якщо вони висувались громадами, що мали більше 500 чол. населення, або ці клопотання не переслідують мету боротьби з пияцтвом. Останній момент давав широке поле для суб’єктивізму й довільних трактувань конкретних ситуацій “питними” присутствіями. У той же час сільські громади втратили можливість легально брати платню за дозвіл на здійснення на своїй території торгівлі спиртними напоями з її суб’єктів. Ці гроші сплачувались, але таємно. Чи не цим пояснюється “радісна” однотайність, з якою селянські сходи висловлювались за надання можливості торгувати спиртними напоями тим чи іншим особам на початку 90-х рр. XIX ст. [25].

Сільські громади все частіше виносили ухвали клопотатись про заборону торгівлі спиртними напоями. В ряді випадків вони робили це не стільки внаслідок міркувань моральності, скільки виходячи з того, що втратили можливість отримувати досить суттєві гроші до “мирських” бюджетів. За час дії закону 14 травня 1885 р. у 46 губерніях Російської імперії сільськими сходами було прийнято кілька десятків тисяч ухвал про заборону “питної” торгівлі на їх території [100, с. 34-39].

Акцизна система, котра стимулювала виробника більше виготовляти, торгівця – продавати, а державу – підтримувати і того, й іншого, призвела до зростання пияцтва в усіх регіонах імперії. Не були вільні від цього соціально загрозливого явища і раніше більш благополучні етнічні українські губернії, здавалось би, звичні до регулювання обігу алкоголю за механізмом вільного ринку. Скільки-небудь масового громадського руху, спрямованого на боротьбу з пияцтвом, так і не сформувалось. Втім, в умовах відсутності в Російській імперії громадянського суспільства як такого це було не дивним. Окремі товариства тверезості почали виникати тільки в кінці 80-х – на початку 90-х рр. XIX ст., причому більшість з них припадали на Фінляндію та Прибалтику. В Україні найбільш активним і авторитетним було Одеське товариство для боротьби з пияцтвом, котре випустило за першу половину 90-х рр. більша десятка популярних брошур про шкідливість зловживання алкоголю [27, с. 38].

На кінець XIX ст. держава пішла випробуванням шляхом адміністрування. У 1882 р. були утворені губернські та повітові комісії по боротьбі з пияцтвом. У громадських колах України, як й інших частин Російської імперії, вони отримали в’їдливу назву “п’яні парламенти”. Як і слід було очікувати, “п’яний

парламентаризм” до сподіваних наслідків не призвів. Загалом зусилля спеціально уповноважених органів акцизного нагляду, а також загальної поліції при мінімумі прав місцевого самоврядування належного контролю за обігом і споживанням спиртних напоїв за доби дії акцизної системи не забезпечили. Мова йде у першу чергу не про фінкальний інтерес держави – при компетентності чиновників акцизного нагляду навряд чи казна несла такі збитки, як про це писали речники монополії, а про низьку якість напоїв, розповсюдження пияцтва і пов’язаної з ним моральної деградації значних прошарків населення Російської імперії. На кінець XIX ст. тривожне становище склалося і в українських губерніях, раніше порівняно благополучних з точки зору пиятики населення.

Серед інших категорій місцевого чиновництва, що так чи інакше торкалися питання нагляду за виробництвом та торгівлею спиртними напоями, варто виділити податних та фабричних інспекторів. Перші, в силу своїх обов’язків наглядали за здійсненням усіх видів торгівлі. Другі, в зв’язку з тим, що на винокурні підприємства розповсюджувалась дія загального фабричного законодавства, здійснювали нагляд за його дотриманням. Основними нормативними актами в цьому напрямі у другій половині XIX ст. стали закон 1 червня 1882 р. [28] і правила 3 червня 1886 р.

Переїмалися справами нагляду за виробництвом і обігом спиртних напоїв навіть представники духовного відомства. Так, у 1865 р. Міністерство фінансів Російської імперії вело досить тривалі переговори з обер-прокурором Святійшого Синоду щодо правового регулювання торгівлі міцними напоями на монастирських і церковних землях. На той час у цих відносинах відігравали важливу роль цивільно-правові моменти (укладення контрактів та їх виконання). Правила 14 травня 1885 р. посилювали адміністративне регулювання цього питання [22].

В цілому, постійно звертаючись до питань вдосконалення нормативно-правової бази регулювання виробництва і обігу спиртних напоїв, законодавць намагався паралельно підвищити ефективність дій державних органів нагляду за ринком алкоголю в Російській імперії, що беззаперечно стосувалося і українських земель.

Держава та громади намагалися і надалі вдосконалити регулювання ринку виробництва та продажу алкоголю, новою фазою стало запровадження державної монополії на продаж міцних напоїв.

Джерела та література:

1. Бергштрассер К. Источники народного богатства. – СПб., 1858. – 142 с.;
2. Буганов В.И., Преображенский А.А., Тихонов Ю.А. Эволюция феодализма в России. Социально-экономические проблемы. – М.: “Мысль”, 1980. – 344 с.;
3. Введенский Р.М. Экономическая политика самодержавия в конце XVIII – первой половине XIX вв.: (по материалам соляного дела). Пособие по спецкурсу. – М.: МГПИ, 1983 – 68 с.;
4. Гавлин М.Л. Роль винных откупов в формировании крупных капиталов в России. Конец XVII – XIX вв. // Экономическая история. Обзорение / Под ред. Л.И.Бородкина. Вып. 6. – М., 2001. – С. 98-102.;
5. Кафенгауз Б.Б. О первоначальном накоплении в России // Павленко Н.И. О некоторых сторонах первоначального накопления в России (материалы к обсуждению). – М.: Типография “Тревога”. АН СССР. Институт истории, 1955. – С. 1-2;
6. Козловский Е.С. Первоначальное накопление капитала и его особенности в России. – Л.: ЛГУ, 1956. – 56 с.;

7. Курукин И.В., Никулина Е.А. “Государево кабацкое дело”: очерки питейной политики и традиций в России. – М.: АСТ: ЛЮКС, 2005. – 382, [2] с.;
8. Павленко Н.И. О некоторых сторонах первоначального накопления в России (материалы к обсуждению). – М.: Типография “Тревога”. АН СССР. Институт истории, 1955. – 52 с.;
9. Прыжов И.Г. История кабаков в России в связи с историей русского народа. Репринт. – М.: “Бук Чембэр Интернэшнл”, 1991. – 272 с.;
10. Грицак В.М. Губернатор в державному механізмі Російської імперії в другій половині XIX ст. (на матеріалах Харківської губернії): Історико-правове дослідження: Дис. ... канд. юрид. наук. – Одеса, 1999.
11. Козловский Е.С. Винные откупа и их место в первоначальном накоплении капитала в России //Труды Ленингр. фин.-экон. – Вып.3. – Л., 1947. – С.280-292.
12. Линков Я.И. Очерки по истории крестьянского движения в 1825 – 1861 гг. – М.: Учпедгиз, 1952. – 279 с.
13. Федоров В.А. Крестьянское трезвенное движение 1858 – 1860 гг. //Революционная ситуация в России в 1859-1861 гг. – М., 1960. – С.107-126.
14. Жвалюк В.Р. Становлення акцизного нагляду в Україні як спеціалізованих податкових органів Російської імперії //Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. – 2000. – №2. – С.219-224
15. Положение о питейном сборе: Высоч. утв. 4 июля 1861 г. //Полн. собр. законов Рос. империи. – Собр.2-е. – Т.36. – №37197.
16. О продаже питей из заведений, открытых на монастырских и церковных землях по контрактам: Цирк. Департамента неокладных сборов губ. управляющим акциз. сборов от 10 июня 1865 г. №692 //Сборник правительственных распоряжений по управлению акцизными сборами. – Вып.7. – СПб., 1866. – С.33.
17. Систематический сборник узаконений (2500 статей) для чинов городской полиции, составленный из 15 томов “Свода законов...”, по изданиям и продолжениям 1857 – 1887 годов /Сост. Ив.Чулков. – М.: Тип. Снегиревых, 1889. – 280 с.
18. Справочная книга для руководства чинов полиции по исполнительской их деятельности /Сост. Ив.Чулков. 3-е изд., испр. и доп. – М.: Тип. Снегирева, 1883. – 143 с.
19. Фридман М.И. Винная монополия. – Т.2. – Пг., 1916. — 312 с.
20. Веселовский Б.Б. История земства за сорок лет. – Т.3. – СПб.: Изд-во Попова, 1911. – 14, 708 с.
21. Аксаков А. Содержание питейных заведений сельскими обществами как простейшая мера против пьянства и нарушения правил устава о питейном сборе. – СПб.: Обществ. польза, 1874. – 61 с.
22. Новые узаконения о питейной торговле //Вестник финансов, промышленности и торговли. – 1885. – №№32-34., №32.
23. Городовое положение, утвержденное имп. Александром II 16 июня 1870 г. //Полн. собр. законов Рос. империи. – Собр.2-е. – Т.45. - №48498.
24. Кованько П. Главнейшие реформы, проведенные Н.Х.Бунге в финансовой системе России. – К.: Изд-во имп. Киев ун-та им. Св. Владимира, 1901. – 8, 448с.
25. Державний архів Запорізької області (ДАЗО). – Ф.27. – Оп.1. – Спр.8. – Арк. 80, 82
26. Краткий очерк акцизной системы взимания налога с крепких напитков и 50-летия деятельности учреждений, заведующих неокладными сборами, 1863 – 1913 г. – СПб., 1913. – Разд. паг.
27. Григорьев А. Русские общества трезвости. – СПб., 1894. – 79 с.
28. О малолетних, работающих на заводах, фабриках и мануфактурах: Высоч. утв. 1 июня 1882 г. мнение Гос. Совета //Полн. собр. законов Рос. империи. – Собр.3-е. – Т.2. – №931.

Сергій Білівненко (Запоріжжя, Україна). Правове регулювання ринку алкоголю на українських землях Російської імперії другої половини XIX ст.

Стаття присвячена правому регулюванню державою та органами місцевого самоврядування ринку виробництва та продажу алкоголю на території українських земель Російської імперії другої половини XIX ст.

Ключові слова: алкоголь, вино, законодавство, відкуп, земства, рух тверезості.

Сергей Биливненко (*Запорожье, Украина*). **Правовая регуляция рынка алкоголя на украинских землях Русской империи второй половины XIX ст.**

Статья посвящена правовой регуляции государством и органами местного самоуправления рынка производства и продажи алкоголя на территории украинских земель Русской империи второй половины XIX ст.

Ключевые слова: алкоголь, вино, законодательство, откуп, земства, движение трезвости.

Bilivnenko Serhiy (*Zaporozhye, Ukraine*). **The legal regulation of alcohol market in the Ukrainian lands of the Russian Empire the second half of the nineteenth century.**

The article is devoted to the legal regulation of state and local government market production and sale of alcohol in the Ukrainian lands of the Russian Empire the second half of the nineteenth century.

Keywords: alcohol, wine, legislation, tax farming, zemstvos, motion of sobriety